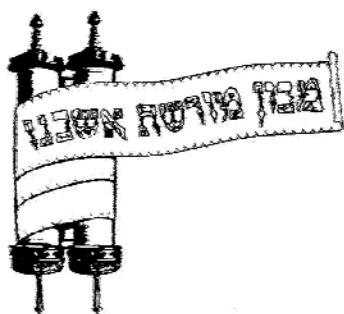

ירושתנו | ספר חמישי ה'תשע"א

ירושתנו

ה'תשע"א

ספר שנה

לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"א

ספר חמישי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"א

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד
הרב משה דוד צ'צ'יק, ירושלים

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב דוד הירשהוט, מודיעין עילית

תיקנו לומר 'אשרינו מה טוב חלקינו ומה נעים גורלינו ומה יפה ירושתנו', כי עבודת ה' וקיום מצותיו ראויים לנו משלושה פנים: האחד, כי הנשמה חלק אלהי ממעל הוא ראוי לדבק בשורשה בהוייתה, וזהו 'מה טוב חלקינו'. והשני, היא העצה הטובה היעוצה לנו מאת ה' בתורתו הקדושה כדכתיב 'ובחרת בחיים', וכמו שכתב דוד המלך עליו השלום 'אתה תומיך גורלי', כפירש"י שם [וזהו 'ומה נעים גורלינו']. והשלישי, ראוי לנו מצד אבותינו הקדושים שזיכו אותנו בקדושתם לדורי דורות, כדכתיב 'למען אשר יצוה את בניו וגו' אחריו ושמרו דרך ה'', וזהו שאמר דוד המלך ע"ה 'ונחלתם לעולם תהיה', וזהו 'מה יפה ירושתנו'.

פנים יפות ויקרא יט, ב
(וכן כתב בבראשית מח, טו; שמות טו, ב; הקדמה לספר המקנה אות לה)

"מה יפה ירושתנו" היא ירושת אבות "שזיכו אותנו בקדושתם לדורי דורות", הם המה שהורו לנו את הדרך נלך בה, הם מורישי תורת משה לדור ולדורות. החובה "למען אשר יצוה את בניו וגו' אחריו ושמרו דרך ה'" - מחייבת אותנו משתי פנים: קבלת צוויי האבות מחד, ומסירתם לבנינו אחרינו מאידך גיסא. לא לשם שמירתה בלבד, אלא גם לשם העברתה לדורות הבאים. כך יגשים הייעוד את תכליתו - "ונחלתם לעולם תהיה". ספר חמישי זה, כקודמיו, היוצא לאור עולם בסייעתא דשמיא ובזכות אבות, מציב לנגד עיני בנינו את יופייה של ירושת אבות זו ואת ביטוייה בקבלת בנינו את אותה ירושה - על שלל גווניה.

*

מערכת ירושתנו רואה לזכות להעמיד נר לנשמות שני ענקי תורה, שהסתלקו בשנה האחרונה, שהביעו תמיכה ועודדו את הופעת הספר ואת מגמתו. האחד הוא רבי יששכר מאיר זצ"ל ראש ישיבות הנגב, שהשמיע כמה פעמים את רצונו למסור מתורתו ולפרסמה בירושנתו, אך לא זכינו לכך אלא לאחר פטירתו. השני הוא רבי דוד צבי הילמן זצ"ל, שמראשית הופעת ירושתנו היה לה לידיד ושיגר למערכת את הערותיו ("תש"ח על תשורת הירושה העשירה והנאה, ולאות כי קראתי בו לפני שהנחתיו מידי אעיר..."). פרי עטו האחרון שמסר לפרסום היה ל'ירושנתו', ואף ממייטת חוליו התעניין וביקש לדעת אם הגיעו תגובות למאמרו. תנצב"ה ודבריהם הם הם זכרונם.

תודה מיוחדת אנו חבים לאברך ר' משה צבי פליישמן מירושלים, שתרם והשקיע מכשרונו, כוחו ומרצו להשבחת הספר שלא על מנת לקבל פרס, וברי שאלמלא הוא לא היינו נהנים מפריו של ספר זה. כמו כן זכות היא בעבורנו להודות לר' יעקב גולדשטיין מירושלים שבין החומות, על שלא מנע מאיתנו את עזרתו. ירבו כמותם בישראל.

מערכת ירושתנו

שנת תשע"א

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

פסקים אבודים מספר התרומה / הרב אליעזר בלומנטל טו
'ספר התרומה' נחשב לספר פסיקה ראשון במעלה להלכות שבכל יום והלכות איסור והיתר, אבל מהדורות הספר אינן מושלמות כלל, ולפני הפוסקים היו חלקים נוספים של החיבור. כדי לגלותם יש צורך להפוך בכתבי היד המרובים שנשתיירו ממנו. במאמר מתפרסמים לראשונה פסקים חדשים מהלכות שבת מתוך כת"י. בשולי המאמר נקרא צוהר לשאלת השתייכות בעל התרומה לצרפת או לאשכנז.

מי חייב לשלם דמי כופר מופרזים שהטילה המלכות? / רבי חנוך העניך משנייטאך זצ"ל כד
בחיבור 'ספר החנוכי' שעדיין בכתובים, בכתב-יד המונח בספרייה פרטית, נמצאת תשובה אחת המשקפת זווית אחת מהחיים היהודיים שהתנהלו באותם הימים תחת השלטונות שהתנכלו להם באופן קבוע. דמי כופר מופרזים שהטילה המלכות, העלו את השאלה מי חייב לשלמם.

מרפא לשון - דרוש לשכת הגדול / רבי יהודה ליב קארלבורג זצ"ל לא
דרשת שבת הגדול של שנת תקפ"ד שנשא רבי יהודה ליב קארלבורג אב"ד קרעפלד מופיעה מכתב יד תלמידו רבי אהרן אויערבך זצ"ל. תחילתה בדברי אגדה, העוברים מענין לענין לדברי הלכה בפלפול "בתורת החטאת והעולה", ונועץ את סופו בתחילתו, בדברי אגדה ומוסר. במבוא הובא תיאור קצר על קורותיו של הריל"ק שלא שרדו ממנו כתבים רבים, ועל רכישת כתב היד ע"י ר' יוסף רוזן מירושלים.

הגהות למסכת נזיר / רבי דוד צבי הופמן זצ"ל מח
את תיקוני שיבושי לשון על גליון ספרי קודש, ראה רבי דוד צבי הופמן בעל 'מלמד להועיל' כ'מצוה'. מתוך הגהותיו הרבות שהגיע בגליון מסכתות הש"ס שלו, העתיק תלמידו רבי יונה מרצבך זצ"ל את הגהותיו על מסכת נזיר, ואלו נותרו לפליטה כיום, הועתקו ונערכו מחדש.

הגהות על שו"ת חתם סופר / רבי ירוחם פישל פערלא זצ"ל נט
בספרייתו של רבי ירוחם פישל פערלא, הנודע בביאורו הענק לספר המצות לרס"ג, שהגיעה לידינו של רבי מנחם מנדל כשר, נמצא שו"ת חתם סופר עטור בהגהותיו. הגהות אלו לראשונה הועתקו מעצם כתב ידו, ונערכו תוך השוואה לספרים שונים העוסקים גם הם בעניינים אלו.

הלכה ותוספות

תקנת ארבע כוסות בליל הסדר / רבי יששכר מאיר זצ"ל עה
תקנת ארבע כוסות היא אחת המצוות המרכזיות בליל הסדר, שהרי אף העני ביהראל מחוייב בה ומצווה למכור את כסותו לשם כך. רבי יששכר מאיר, ראש ישיבת הנגב, שנשתלק בחורף זה, הרחיב בשיעורו בדין תקנה זו, במהותה וגדרה; דן בדברי הגרי"ז הידועים בסוגיא זו ובפירות הנושרין מחידושו.

בענין פלגין דיבורא / רבי אברהם שלזינגר זצ"ל פ

רבי אברהם שלזינגר זצ"ל, ראש כולל 'בית יחיאל' ובנו של מייסד וראש ישיבת קול תורה רבי יחיאל מיכל שלזינגר זצ"ל, יגע עמל והרביץ תורה מתוך יסורים, שלא האפילו על חיוניותו הרוחנית, ושיעוריו העמוקים נודעו לתהילה. אחד משיעוריו - בענין פלגין דיבורא - נערך ומתפרסם בזה לזכרו.

בדין סומא לעלות לתורה / הרב אליהו גרינצייג פה

שאלת עליית סומא לתורה, שאלה עתיקה היא שנתחבטו בה מאורי הדורות מאז. גדולי חכמי אשכנז נחלקו בה, ודעותיהם - מהן דעות מפורסמות, מהן שנתפרסמו רק לאחרונה מכת"י - מתבררות כשמלה.

מחלוקת גדולי אשכנז בביאור איסור הכשלת קטן או שוטה באיסורים / הרב חיים ליב

אייזנשטיין צא

אבן יסוד המחלוקת בענין הכשלת קטן או שוטה באיסורי תורה, איסור הידוע כאיסור ספייה, היא מחלוקתם של קדמוני רבותינו שבאשכנז - מהרי"ל ובעל תרומת הדשן. מחלוקת זו מסתעפת לענפים ושריגים, המבוררים דבר דבור על אופניו, עד לדעות אחרוני דורנו, ומתוך כך עולה ומתברר שרוב המחלוקות המאוחרות תלויים ועומדים במחלוקת קדומה זו.

תורת אמן

צורת קשר תפילין של ראש / הרב דוד הכהן מונק קיט

שלוש צורות קשר של תפילין רווחות בתפוצות ישראל. במאמר רחב פורס מחברו את מקורו של הקשר, ומברר אם יש מקום לשנות את המנהג, או שיש להקפיד על צורה מסוימת דוקא.

בענין צורת קשר תפילין של ראש / הרב חנניה יו"ט ליפא ליוש קכט

כהמשך למאמר שקדם לו, מתמקד מאמר זה במנהג ומסורת אשכנז והעולה מתוך דברי רבותינו שבאשכנז, שהכריעו כי הקשר הינו 'מרובע', והוא מכריח מנהג זה מתוך דיוק בדברי הראשונים.

מנהג כיסוי השופר בשעת הברכות / הרב יחיאל גולדהבר קלז

מנהג נפוץ הוא לכסות את השופר בשעת הברכות. האם מנהג זה הוא מנהג עתיק שמקורו קדום, או שמא אינו אלא טעות סופר פשוטה שגרם לכל הענין? בדיקה יסודית של מאות ספרים ומחזורים העלתה תשובה מפתיעה ומעוררת חשיבה. לצד זה מלקט הכותב טעמים רבים למנהג זה וסוקר את התפשטותו.

בירור המנהג שאין נוטלים ידים לדבר שטיבולו במשקה / הרב משה צבי פליישמן קסב

ההלכה הרווחת - שזכתה לפרסומה בעקבות הופעתה בראשית הוראות סדר ליל פסח בהגדות - היא הנטילה לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה. למעשה אין זו הלכה פסוקה המקובלת על הכל, ועיון בדברי רבותינו שבאשכנז ובהגדות ישנות, עולה כי המנהג האשכנזי היה כי רק בעל הבית נטל את ידיו לכרסם.

תחפושות בפורים ובאירועים שונים / הרב משה ליב הכהן הלברשטט קסט

מנהג התחפושות בפורים, העלה את שאלת לבישת גברים בגדי נשים ולהיפך בשמחת פורים. מקור מנהג ההתחפושות בכללותו לצד ההיבטים ההלכתיים, מובאים במאמר זה.

תקרב רינתי

טללי ברכה / הרב יהונתן נוימן קעט
בקהילות ישראל קיימים ארבעה מנהגים שונים בענין הזכרת טל בימות הקיץ בברכת המתים ושאלתו בברכת השנים. מנהג אשכנז והנהגות רבניה מתבררים במאמר זה וטעמיהם ונימוקיהם עמהם, לצד דיון בויקה שבין שאלת טל לבין הזכרתו, והבדלי המנהגים בזמננו במחלוקת המנהגים בין בני בבל לבני ארץ ישראל.

נוסחת קרבנות המוספים בתפילת ראש השנה / הרב יעקב גולדשטיין קפח
מבוכה שוררת בסדר אזכור קרבנות היום בברכת מלכיות בראש השנה, בו מקריבים מלבד קרבנות היום, גם קרבן ראש חודש. במאמר, סקירת התגבשות הנוסח למן מקורו בתלמודים הבבלי והירושלמי, רבותינו הגאונים, ועד הראשונים והאחרונים שביקשו לפשר בין הנוסחאות והצעותיהם לתיקון וליישוב הנוסח.

אמירת 'נשמת כל חי' בימות החול ובכל יום / הרב יעקב ישראל סטל רא
בתקופה האחרונה מייחסים סגולות שונות לתפילת 'נשמת כל חי', החותמת את פסוקי דזמרה בשבתות ומועדים. בניגוד לדעה הרווחת שאין מקור לאמירת תפילה זו בימות החול, ויש הרואים בזה אף איסור, מוכיח הכותב שבתקופת חסידי אשכנז היו שאמרו אותה כחלק מן ה'מעמדות' שהיו מוסיפים בכל יום לאחר תפילת השחר, בין שאר פרקי מקרא משנה ותלמוד העוסקים בענייני הקרבת הקרבנות.

המקהלה והחזן של רבינו שמשון רפאל הירש / הרב בנימין שלמה המבורגר רכד
מקהלה מסודרת בבתי כנסיות היא תופעה מאוחרת שהתאימה לעקרונות הידור התפילה ששרטט רש"ר הירש. לנוכח חילוקי הדעות על 'כשרות' המקהלה מתבלטת דמותו של רש"ר כמעצב המקהלה החרדית. במקביל פעל רש"ר לטיהור החזנות מסלסולי פרא והדריך על פי כלליו את החזן ר' יהודה יצחק פריזלנדר, שעל דמותו העלומה נמסרים פה פרטים מעניינים מאוד ומרגשים.

בינת דורות

תקנות נגד מותרות מק"ק פפד"מ / הרב יוסף פראגר רסה
התקנות נגד מותרות שנקבעו בפרנקפורט דמיין בשנת תע"ה, בשנות רבנותו של רבי אברהם ברודא, נכתבו ביידיש-דויטש. זכו לפרסום בכמה אנפין, אך מובאות כאן לראשונה בתרגום לעברית. התקנות מאפשרות הצצה נדירה לעולמם והליכותיהם של יהודי פרנקפורט בעת ההיא.

על זמנו של ספר תגין / הרב אפרים בנימין כספי - הרב מרדכי דב וינטרויב ש
ה'אותיות המשונות' שבספרי התורה עתיקי היום, מסורה קדומה להם, ומקורה במדרש עתיק יומין הנקרא 'ספר תגין'. במאמר שלפנינו בירור מקורו של ספר זה וזמנו, באמצעות התחקות אחרי גירסה של שורה מסוימת במדרש שיר השירים רבה המובאת בדברי הרמב"ן, תוך השוואה לכתבי יד רבים.

עיון מחודש בפרשת שביו של מהר"ם מרוטנבורג ופדייתו לקבורה / הרב איתם הנקין שיא
פרשת שביו של מהר"ם מרוטנבורג וסירובו להשתחרר ממורת סכום יתר על דמיו, היא מן המפורסמות. במאמר זה נבחנת פרשיה זו מתוך ראייה מחודשת, במיוחד על ההיבטים ההלכתיים של הענין, כמו בחינת פדיית עצמותיו לקבורה - שלא זכתה לעיון מדוקדק עד היום.

‘רעגענשבורגער’ / הרב יוסף שלמה מאיר שיט
העיר רגנסבורג היתה מקום מושבם של חכמים וסופרים ידועים, והיא ידועה גם משום שיטת הפלפול המיוחדת שנקשרה לשמה של העיר. במאמר שלפנינו הסבר למהותו של פלפול מיוחד זה, דוגמאות של ‘רגנסבורג’ בסוגיות הש”ס, דרכים למדניות ליישוב שאלת ‘רגנסבורג’, בירור צורת הלימוד של חקירות כוונות המקשן והתרצן, צורות יחס שונות של לומדי רגנסבורג ובני דורם, ועוד.

סגולות לזכרון ופתיחת הלב / הרב אליעזר יהודה בראדט שלו
באשכנז כמו בארצות אחרות נהגו כמה מנהגים המיועדים לשיפור הזכרון ולפתיחת הלב. כגון אמירת פיוטי ‘אליהו הנביא’ והבדלה דר”ע ושאר תפילות למלאכים במוצש”ק, שתיית מים בין מנחה לערבית בשבת, סדר התחלת הלימוד כשבן מתחיל ללמוד בגיל שלוש, אמירת שמות בני רב פפא בסיום מסכת, ואחרון חביב - אכילת עשב הבלאדור שסגולותיו ידועות. המאמר דן בכל סגולה ומנהג הקשורים לדאגה לזכרון, ומרחיב במיוחד לגבי הבלאדור, זיהויו, שאלת מסוכנותו, וגדולי הדורות שעשו בו שימוש אישי.

והמה בכתובים

עמודים: שסא - שפב

מקור ל’מתנת יד’ ברגלים / הרב מאיר קסלר | הוספות ותיקונים למאמרי פירושי רש”י ובית מדרשו למסכת נדרים / הרב יהודה כהן | בענין הברכה בספירת העומר / הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד | השמטת ציור בספר הרוקח והשתלשלות הטעות / הרב ירוחם אלי’ ראזענפעלד | השלמות לתולדות בעל הפלאה / הרב דוד קמנצקי | השלמה לתולדות משפחת טרויב / הרב בנימין פנטילאט | הערות שונות על ספר רביעי / הרב יונתן בנימין בוכינגער | כמה הערות למאמרים שפורסמו בספר רביעי / הרב אליעזר בלומנטל

כבא הספר

עמודים: שפג - שפח

מנחה ערוכה | מקום שנהגו | הישיבה הרמה בפיורדא | שמרי משמרת הקדש

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא”י ובחו”ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע”א ..שפט